

References

1. Ukrainian television channels are dominated by Russian entertainment weekly. May 15, 2011 [in Ukrainian].
2. Naumova, L. (2005). Factor of the screen sight. Cultural Transformations / The Art of Ukraine. K., 5, 181-190 [in Ukrainian].
3. About the transformation of the State Television and Radio Broadcasting Company into the State Television and Radio Company of Ukraine (Ukrtelevradiocommittee). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Government Courier, 1991, 6 September [in Ukrainian].
4. Usenko, Y. (2006). Formation and development of Ukrainian television as a means of mass communication: Author's abstract. dis to bake sciences step Cand. is Sciences: 17.00.01 "Theory and History of Culture" / Kyiv. nats Unity of Culture and Arts. K. [in Ukrainian].
5. Yurovsky, A. (1983). Television – Searches and Solutions: Essays on the History and Theory of Soviet Television Journalism. Izd. 2nd, add. M.: Art [in Ukrainian].
6. Yanishevsky, S. (2004). KVN as a socio-cultural phenomenon: genesis, history of development, present state: Autoref. Dis. to bake sciences step Cand. history Sciences: special 17.00.01 "Theory and History of Culture"; Kiev National University of Culture and Arts. Kyiv [in Ukrainian].
7. Nabokova, A. (2017). Entertaining television in the forming of the spiritual culture of the Ukrainian youth / National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald, 4, 266-279 [in English].

Стаття надійшла до редакції 29.03.2018 р.

УДК 069-026.91(091)(477)(045)

Новікова Ганна Юрїївна
аспірант Харківської державної
академії культури
a.n.fk71@gmail.com

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СЕРЕДОВИЩНИХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ

Метою статті є вивчення передумов виникнення середовищних музеїв в Україні. **Методологія.** Застосовано культурологічний підхід з використанням методів аналізу та синтезу, історико-логічного методу. Проаналізовано перші спроби музеєфікації середовища в межах музеїв під відкритим небом, що призвели до виникнення середовищних музеїв в Україні. **Наукова новизна** дослідження полягає у тому, що дана стаття є однією з перших спроб в українському музейництві комплексно проаналізувати передумови виникнення середовищних музеїв у межах сучасної України. **Висновки.** Музеї під відкритим небом, створені на території України у радянський період, набували окремих ознак середовищного музею, однак умови радянського суспільства унеможливили створення повноцінного середовищного музею у зазначений період. Сучасна трансформація ансамблевих музеїв, створених за часів СРСР у середовищі, дозволяє розглядати ці музеї у якості підґрунтя розвитку середовищної музеєфікації в Україні.

Ключові слова: середовищний музей, скансен, заповідник, моделювання середовища, музеї під відкритим небом.

Новікова Анна Юрїївна, аспірант Харківської державної академії культури

Предпосылки возникновения средовых музеев в Украине

Целью статьи является изучение предпосылок возникновения средовых музеев в Украине. **Методология.** Использован культурологический подход с использованием методов анализа и синтеза, историко-логического метода. Проанализированы первые попытки музефикации среды в рамках музеев под открытым небом, которые привели к возникновению средовых музеев в Украине. **Научная новизна** исследования состоит в том, что данная статья является одной из первых попыток в украинском музееведении комплексно проанализировать предпосылки возникновения средовых музеев на территории современной Украины. **Выводы.** Музеи под открытым небом, созданные в советский период, приобретали отдельных черт средового музея, однако условия советского общества сделали невозможным создание полноценного средового музея в выделенный период. Современная трансформация ансамблевых музеев, созданных во времена СССР, в средовые, позволяет рассматривать эти музеи в качестве основы развития средовой музефикации в Украине.

Ключевые слова: средовой музей, скансен, заповедник, моделирование среды, музеи под открытым небом.

Novikova Hanna, Postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Prerequisites for the emergence of environmental museums in Ukraine.

The purpose of the article is to explore the preconditions for the emergence of environmental museums in Ukraine. **Methodology.** The cultural approach with the use of methods of analysis and synthesis, historical and logical approach is applied. The first attempts at environmental museumification within open-air museums which have led to the emergence of environmental museums in Ukraine have been analyzed. **Scientific Novelty.** This paper is one of the first attempts in Ukrainian museology to

comprehensively examine the prerequisites for the emergence of environmental museums on the territory of modern Ukraine. **Conclusions.** Open-air museums, created in the region of Ukraine during the Soviet period, acquired specific features of environmental museums, but the conditions of Soviet society made it impossible to develop full-fledged environmental museums during this period. The modern transformation of ensemble museums created at the time of the USSR to the environment allows us to consider these museums as the basis for the development of environmental museumification in Ukraine.

Key words: environmental museum, Skansen, cultural reserve, modeling of the environment, Open-air museums.

Актуальність теми дослідження. Дослідження сучасного стану музейної справи в Україні демонструє, що в Україні наявний практичний досвід створення середовищних музеїв, тоді як теоретичного обґрунтування діяльності середовищних музеїв, механізмів, що регулюватимуть їх створення та діяльність, досі не існує. Наявність практичного досвіду створення середовищних музеїв в Україні, їх затребуваність серед населення актуалізує вивчення передумов виникнення середовищних музеїв в Україні з метою розширення теоретичних уявлень про розвиток феномену середовищного музею у вітчизняному музейництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження середовищних музеїв як окремого музейного феномену лише розпочинається в Україні. Водночас розвиток музейної справи та музеїв просто неба викликає зацікавлення у дослідників. Питанням еволюції музею та музейної справи другої половини XIX – початку XX століть під впливом всесвітніх промислових виставок присвячена стаття І. Яковець [14]. Першим спробам створення музеїв під відкритим небом в Україні, виникненню музейних закладів, що використовують у своїй роботі методи моделювання та реконструкції, присвячені дослідження А. Данилюка [2], Д.А. Кадничанського [3], Т.Л. Шлепакової [13], Л.О. Чухрай [12] та ін. Інші форми музеїв під відкритим небом, що музеєфікують фрагменти історико-культурного середовища на місці свого первинного знаходження, висвітлюють у своїх наукових працях О.І Крук [6], Я. Науменко [10], К. Гевель [1] та ін. На основі вищенаведених наукових праць стало можливе дослідження розвитку музеїв під відкритим небом в Україні до періоду Незалежності та висвітлення передумов сучасного розвитку середовищних музеїв в Україні.

Мета статті – виявити особливості виникнення та розвитку на території України музейних форм, які стали основою для проведення процесів середовищної музеєфікації в рамках вітчизняного музейного простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передумови до виникнення середовищних музеїв в Україні почали складатися з початку XX ст. Теоретичне підґрунтя для цього почав розробляти родоначальник поняття "експозиція" у музеєзнавстві – Ф. І. Шміт. Він обґрунтував виникнення музейної експозиції як образної системи, наголошуючи на її перетворенні з "симбіозу речей" у образ певної епохи, та запропонував включення людей, вбраних у костюми тієї чи іншої епохи, що висвітлюється в межах музею, як одного з елементів експозиції [14, 29].

Практично, процесу появи середовищних музеїв в Україні передувало виникнення ансамблевих музеїв під відкритим небом та заповідників, що стали перехідними формами від музеєфікації предметів матеріальної культури до музеєфікації середовища.

Розвиток музеїв просто неба в Україні активізували міжнародні етнографічні виставки [12, 72], де експонувалася і українська народна архітектура. Уперше пам'ятки культури і побуту слов'янських народів демонструвалася на Всеросійській етнографічній виставці у 1867 р. Згодом такі виставки почали проводити і на теренах України. Першою була виставка у Тернополі (1887 р.), створена щоб зацікавити спадкоємця австрійського престолу самобутньою культурою краю. Згодом подібні виставки відбулися у Львові (1894 р.), Харкові (1902 р.) та Катеринославі (1910 р.) на Південноросійській промислово-сільськогосподарській виставці [2, 24-25]. Експонування об'єктів матеріальної культури українців на етнографічних виставках було спричинене бажанням провідних громадських діячів того часу привернути увагу до самобутності української культури, її відмінності у різних етнографічних районах. Створюючи музейні експозиції для етнографічних виставок, музейні та громадські діячі використовували методи побудови ансамблевої експозиції, з метою демонстрації предметів у сфері побутування, намагаючись відтворити "живу картину", що відтворює певний цілісний фрагмент дійсності, включити нематеріальну спадщину до експозиції [2, 22]. Застосування цих методів призвело до розвитку на території України нового – ансамблевого методу побудови експозицій, що був відмінним від систематичного та тематичного методів, що переважно використовувалися при створенні експозицій колекційних музеїв. Участь у етнографічних виставках, оволодіння новими методами побудови експозицій, знання про нові види музеїв під відкритим небом, що виникають у світі, бажання зберегти об'єкти народного будівництва, привернути увагу до самобутності української культури, приватне колекціонування найкращих зразків архітектури, призвело до прагнення створити музеї під відкритим на українських землях.

Впродовж XX ст. в Україні отримали розвиток дві форми ансамблевих музеїв: 1) на основі звезених пам'яток (скансени), 2) на базі вже існуючих об'єктів, що передбачало музеєфікацію *in situ* (заповідники).

Оскільки на базі середовищних музеїв можлива і музеєфікація на основі наявної матеріальної (рухомої, нерухомої) спадщини, що реалізується методом фіксації середовища, і реконструкція та моделювання середовища, в основі яких лежить попередній досвід створення ансамблевих музеїв відповідно до двох вказаних форм, проаналізуємо процес розвитку обох форм ансамблевих музеїв в Україні.

Перші спроби аргументувати необхідність створення музеїв під відкритим небом із застосуванням методів моделювання здійснив на початку ХХ ст. Микола Біляшівський, намагаючись отримати дозвіл на створення парку-музею в Києві. Проте, царський уряд не дозволив реалізувати цей проект [2, 26; 3, 129]. Згодом про створення етнографічних музеїв просто неба заговорили в Чернівцях у 1906 році під час засідання наукового товариства у Зальцбурзі. Передбачалося створити перший музей в Австрії на зразок скансенівського, у якому повинна була демонструватися українська етнографія [2, 26]. У 1930 році виникла ідея створити музей під відкритим небом у Львові. Жодну із цих ідей не було підтримано владою [2, 26; 3, 129].

У середині 40-х рр. ХХ ст. з'являється перша концепція створення вже не ансамблевого, а середовищного музею просто неба. У 1944 році науковий співробітник Львівського етнографічного музею В.М. Паньків надав на ім'я заступника Голови Раднаркому УРСР М.П. Бажана обґрунтовані пропозиції щодо створення у Львові Парку української культури. Концепція Парку передбачала перенесення оригінальних землянок, курних хат, загород та господарських будівель, млинів, вітряків, дерев'яної церкви та дзвіниці, колиб пастухів та дереворубів на спеціально відведену територію. На території парку передбачалося відтворення та демонстрація: народних промислів, серед яких: гончарство, ковальство, ткацтво, столярство, кошикарство; народного мистецтва: різьбярство, вишивкарство, килимоткацтво, слюсарство, шкірництво. Відтворення перелічених надбань нематеріальної спадщини мало здійснюватися досвідченими майстрами та митцями (носіями традиції). Окрім цього, у Парку української культури передбачалося представлення народної музики, демонстрація гри на бандурі, цимбалах, сопілці, трембіті, лірах, та ін., демонстрація танців, співів та показ народного мистецтва. Проект залишився на папері, оскільки був проігнорований представниками влади [5, 121]. Зазначений вище проект, передбачав відтворення середовища українського села на основі методів фіксації, реконструкції і моделювання. Підвищена увага до взаємозв'язків середовища та демонстрації нематеріальної спадщини, що видно із концепції, дозволяє віднести запропонований проект до скансенів середовищного типу.

У радянські часи створення подібних середовищних музеїв під відкритим небом було неможливе. Оскільки попередні епохи з їх національними особливостями були класово чужі та неважливі для будівників радянської системи. Спроби окремих діячів української культури звернути увагу на пам'ятки народної культури безапеляційно характеризувалися як "милування патріархальщиною, старовиною", "дріб'язковим та нікому не потрібним заняттям" [5, 121]. Проте наведені вище спроби створення музеїв просто неба засвідчують той факт, що пропозиції створення музеїв середовищного типу склалися значно раніше ніж державне керівництво та політичні обставини стали готові їх прийняти.

Метод музеєфікації надбання *in situ*, що характеризувався виникненням заповідної мережі в Україні на початку ХХ ст., дозволив зберегти окремі зразки нерухомої матеріальної спадщини у сукупності з їх природнім оточенням [10, 35], [1]. Одним з перших заповідників, створених в Україні, є "Кієво-Печерський державний історико-культурний заповідник". Ідея створення заповідника виникла в результаті усвідомлення історико-культурної цінності монастирського архітектурного ансамблю та предметів музейного значення. 29 вересня 1926 р. ВУЦВК і Рада народних комісарів УРСР прийняли постанову "Про визнання колишньої Кієво-Печерської лаври історико-культурним державним заповідником і перетворення її на Всеукраїнське музейне містечко" [8]. Створення заповідника дозволило на деякий час комплексно музеєфікувати середовище Кієво-Печерської лаври, до якого увійшли нерухомі ансамблі, територія, природа та чернеча громада (що продовжувала служити служби на території монастирю), що надавало заповіднику ознак "живого музею". Репресії 30-х рр. ХХ ст., що характеризувалися закриттям заповідника, виселенням монахів, руйнування об'єктів нерухомої спадщини під час Другої світової війни, унеможливили здійснення середовищної музеєфікації монастирського комплексу [8]. Аналіз вищенаведеного робить очевидним той факт, що виникнення середовищних музеїв у радянські часи було нездійснено, оскільки збереження нематеріальної спадщини у її автентичній формі було неможливе. Українські традиції та їх збереження прирівнювалося до "українського буржуазного націоналізму", релігія як основа духовного надбання нації зазнавала утисків. Таким чином, створення середовищного музею без збереження традицій та їх передачі майбутнім поколінням виключено. Радянські репресії національної інтелігенції, світської та церковної, індустріалізація та колективізація, активна урбанізація, знищили традиційні уклади у селах та містах, порушили процес спадкоємності поколінь на українських землях. Тому тенденція збереження окремих пам'яток чи їх ансамблів на базі заповідників збереглася і у середині 60-х рр. Прикладом цього є

Чернігівський державний архітектурно-історичний заповідник [9], створений в 1967 р. на правах філіалу Державного архітектурного заповідника "Софійський музей", що об'єднав у межах своїх територій давньоруські пам'ятки Чернігова [6].

У зазначений період (60-70-ті рр. XX ст.) розпочинається новий етап у процесі створення музеїв під відкритим небом, заснованих на основі зведених пам'яток. Варто відмітити, що в українському музейництві щодо музеїв під відкритим небом, які у Європі визначаються як "скансени" чи "музеї просто неба", більш поширене визначення "музей народної архітектури та побуту", що використовується у якості синоніму [11].

Перший скансен на території України засновано у 1964 р. у м. Переяслав-Хмельницький на Київщині (зараз Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту). Згодом були створені музеї просто неба в Ужгороді (1965, зараз Закарпатський музей народної архітектури та побуту), у Львові – (1966, зараз Львівський музей народної архітектури та побуту "Шевченківський гай"), Києві (1969, зараз Національний музей народної архітектури та побуту України НАНУ, "Пирогів"), Чернівцях (1977, зараз Чернівецький обласний державний музей народної архітектури та побуту) [3, 129]. Відкриття зазначених вище скансенів є результатом прагнень українських музеєзнавців репрезентувати національну культуру, шляхом доповнення збережених архітектурних споруд предметами народного побуту, формування аграрного ландшафту, відтворення традиційних народних промислів, етнографічних свят [7, 173-174; 13, 3]. Серед радянських скансенів, концепція яких від самого початку передбачала створення "живого музею", можна назвати Музей історії сільського господарства Волині (с. Рокині, 1989 р.) Планувалося створення у музеї під відкритим небом експозиції середовищного типу, у вигляді вулиці невеликого волинського села. Експозицію "Козацький зимівник" планували створити у формі самоокупного господарства із замкнутим господарським циклом, де на постійній основі мали проживати і працювати люди [1, 133]. Відсутність теоретичних знань про особливості середовищної музеєфікації та феномену середовищних музеїв призвели до нежиттєздатності середовищної експозиції під відкритим небом у с. Рокині.

Теоретичним та практичним підґрунтям заснування українських скансенів стали досягнення радянської музеєзнавчої думки, що наприкінці 80-х рр. XX ст. характеризуватимуть дані види музейних закладів у якості ансамблевих музеїв. Збереження та демонстрація побуту різних класів, переважно сільських, стало можливим у зазначений період радянської влади, хоч і носило певний ідеологічний характер. Представники радянської влади не заперечували проти створення скансенів, оскільки музеї були засобом наочної пропаганди, що дозволяла, наприклад, продемонструвати як бідно жили пригноблені класи. На базі таких музеїв демонструвалася лише матеріальна сторона побуту, яку супроводжував схвалений радянською владою текст екскурсій.

У період Незалежної України в результаті зміни умов, спричинених зняттям жорстких ідеологічних рамок, в яких у попередню епоху розвивалося українське суспільство та сфера української культури зокрема, завдяки активному інтересу до усіх видів спадщини національної культури, можливості створення приватних музейних закладів, розширенню тематики музейних закладів та ін. стало можливим створення середовищних музеїв. Одним із шляхів є трансформація існуючих ансамблевих музеїв під відкритим небом у середовищні [4], що починає реалізовуватися і в українському музейному просторі. Перш за все, це демонструють невеликі скансени приватної форми власності.

Висновки. Отже, формування теоретичних засад створення середовищної експозиції розпочалося на початку XX ст. з поглядів Ф. І. Шміта на природу музейної експозиції як образної системи. Практичні спроби створення середовищних музеїв просто неба в Україні відбувалися у довоєнний період, однак жодна концепція створення подібного музею, не знайшла підтримки серед радянської влади.

У радянський період музеї просто неба створювалися двома шляхами: на основі перевезених пам'яток (скансени) та *in situ* (заповідники). Відповідні форми уже набули окремих ознак середовищного музею, однак умови радянського суспільства, зокрема утиски української культури, репресії національної інтелігенції – світської та релігійної, гноблення нематеріальної культурної спадщини, що призвели до втрати спадкоємності поколінь на українських землях, унеможливили створення повноцінного середовищного музею у зазначений період. Після розпаду СРСР існуючі ансамблеві музеї починають ставати на шлях трансформації в напрямку середовищної музеєфікації, що дозволяє розглядати ці музеї у якості підґрунтя розвитку середовищної музеєфікації в Україні.

Література

1. Гевель К. Проблеми державного управління історико-культурними заповідниками України URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04\(7\)/10gkkmkzu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04(7)/10gkkmkzu.pdf)<http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010>.
2. Данилюк А. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку. Тернопіль: Навч. Книга – Богдан, 2006. 104 с.

3. Кадничанський Д.А. Використання історико-культурної спадщини України у туризмі на прикладі скансенів. Краєзнавство. 2012. №1 С. 128-137.
4. Каулен М. Е Музеефикация историко-культурного наследия России. М.: Этерна, 2012. 432 с.
5. Крук О.І. Створення етнографічних комплексів та експозицій як один із напрямків в розвитку українського музейництва 1960-1980 рр. Краєзнавство. 2009. №1-2 С. 120-126
6. Крук О. Формування мережі державних заповідників, як один із напрямків розвитку українського музейництва 1950х – 1980х рр. Краєзнавство. 2009. № 3-4. С.145 – 156.
7. Маньковская Р.В. Музей у духовному становленні суспільства. До 100-річчя від дня народження академіка П.Т. Тронька. С. 170-183
8. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. URL: <http://www.kplavra.kiev.ua/ua/node/289> (Дата запиту: 31.05.2018).
9. Національний архітектурно-історичний заповідник "Чернігів Стародавній". URL: <https://oldchernihiv.com/history/> (Дата запиту 30.05.2018).
10. Науменко Я. Історико-культурні заповідники України – діалог сучасників з минулим, мовою експонатів. Наукові записки з української історії: Зб. уаук. ст. Переяслав- Хмельницький, 2012. Вип. 32. С. 34-39.
11. Цегельник Ю.О. Використання етнокультурних ресурсів Київської області в туризмі. Питання культурології. 2013. Вип. 29. С. 153-159.
12. Чухрай Л.О. Скансен: сучасність та перспективи розвитку. Вісник НАКККіМ. 2013. №4 С. 72-74
13. Шлепакова Т.Л. Скансени України як перспективні об'єкти музейного туризму та осередки збереження етнобуття в умовах глобалізації (оглядова довідка за мат-ми преси, Інтернету та неопублікованих документів 2011-2013). Київ, 2013. ДЗК. Вип. 5/6. 17с.
14. Яковець І. Еволюція музею та музейної справи другої половини ХІХ – початку ХХ століть під впливом всесвітніх промислових виставок. Аркадія. 2015. № 3. С. 25-30

References

1. Hevel K. Problems of State Administration of Historical and Cultural Reserves of Ukraine. Retrieved from [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04\(7\)/10gkmkzu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_04(7)/10gkmkzu.pdf) [In Ukrainian]
2. Danyljuk A. (2006). History of occurrence, exposition, developmental problems. Ternopil: Educational Book – Bogdan [In Ukrainian]
3. Kadnyčans'kyj D.A. (2012). Use of historical and cultural heritage of Ukraine in tourism on the example of scansen. Regional studies, 1, 128-137. [In Ukrainian]
4. Kaulen, M. Ye. (2012). Muzeefikatsiya istoriko-kulturnogo naslediya Rossii. M. : Eterna [in Russian].
5. Kruk O.I. (2009). Creation of ethnographic complexes and expositions as one of the directions in the development of the Ukrainian Museum of 1960s -1980s. Regional studies, 1-2, 120-126. [In Ukrainian]
6. Kruk O.I. (2009). Formation of a network of state preserves, as one of the areas of development of the Ukrainian museum industry of the 1950s – 1980s. Regional studies, 3-4, 145-156. [In Ukrainian]
7. Man'kovskaja R.V. Museum in the spiritual formation of society. To the 100th anniversary of the birthday of the academician P.T. Tron'ka, 170-183. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/84006130.pdf> [In Ukrainian]
8. National Kyev-Pechersk Historical and Cultural Reserve. Retrieved from <http://www.kplavra.kiev.ua/ua/node/289> [In Ukrainian]
9. National Architectural and Historical Reserve "Chernigov Ancient". Retrieved from <https://oldchernihiv.com/history/> [In Ukrainian]
10. Naumenko Ja. (2012). Historical and cultural reserves of Ukraine – the dialogue of contemporaries with the past, the language of exhibits. Scientific Notes on Ukrainian History: Collection of Scientific Articles,32, 34-39. [In Ukrainian]
11. Cehel'nyk Ju.O. (2013). Use of ethno-cultural resources of the Kiev region in tourism. Questions of culture, 29, 153-159. [In Ukrainian]
12. Čuxraj L.O. (2013). Scansen: the present and the prospects of development Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts, 4, 72-74. [In Ukrainian]
13. Šlepakova T.L. (2013). Scansen of Ukraine as promising objects of museum tourism and centers for the preservation of ethnicity under the conditions of globalization (overview of the press, Internet and unpublished documents 2011-2013). Kiev: Ministry of Culture of Ukraine, National Parliamentary Library of Ukraine, Information Center on Culture and the Arts, 5-6. [In Ukrainian]
14. Jakovec' I. (2015). The evolution of the museum and museum affairs of the second half of the ХІХ – early ХХ centuries under the influence of world industrial exhibitions. Arcadia, 3, 25-30. [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.